

Olaszországi letelepedés vagy hazai meghurcoltatás

Száll József karrierje*

Száll József Rómában nagykövetségként szolgálta a Magyar Népköztársaságot 1962 és 1970 között, majd nyolcévi sikeres működés után Olaszországot választotta lakhelyének, nagy megdöbbenést váltva ki a kinevezését eldöntő politikai szerveknél. Andreides Gábor nem mindennapi életút feltárására vállalkozott, és könyvének kiadásához a jelenleg uralkodó politikai-historiográfiai kurzushoz jól, szponzorálási szempontból sem rosszul kitalált könyvcímet (és alcímet) választott.

A szerző munkájának módszere és maga a produktum megérdemli az elismerést. Részben azért, mert a magyar–olasz kapcsolatok történetéből a fényes és egyben különös nagyköveti karrier szakszerű ábrázolásával fontos szeletet vágott ki, részben azért, mert írása része lesz a bőséges és egyre bővülő szakirodalomnak, amely a magyar külpolitikában mindig fontos helyet elfoglaló relációval foglalkozott. Nem tekinthetjük itt át a Szent Koronával kezdődő magyar–olasz állami és egyházi kapcsolatok gazdag, minden egyes kort átfogó ténytömegét, bibliográfiai adatainak halmazát, csak a tárgyunk felőli legújabb és jelenkori periódus kapcsolattörténetét és külpolitikai kontextusát bemutató néhány alpmunkára hívhatjuk fel a figyelmet. Juhász Gyulának az 1919–1945 közötti magyar külpolitikáról írt könyve vagy Romsics Ignác művei, Gergely Jenő és Balogh Margit egyháztörténeti munkái közelről érintik a magyar külpolitikai

* ANDREIDES GÁBOR: *Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-tól a P2-ig*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019. 334 p.

pozíciókat az olasz kapcsolatok vetületében, míg Ormos Mária publikációi részleteiben ismertetnek meg bennünket a két világháború közti időszak nemzetközi politikájának, azon belül a magyar–olasz viszonynak a dinamikájával, a kapcsolatok felívelésével és hullámvölgyeivel, így kiemelten Bethlen István és Gömbös Gyula olasz orientációjú külpolitikájával. Csorba László, Fried Ilona, Sárközy Péter, Szörényi László, P. Szűcs Julianna ugyanennek az időszaknak a kulturális kapcsolatairól jelentős kultúrtörténeti tanulmányokat írtak. Értékes hozzájárulást nyújtanak a kor megértéséhez Réti György dokumentumközlései, valamint tekintélyes diplomata memoárjai, mint például Barcza György, Hory András, Szegedy-Maszák Aladár. Sorolhatnánk az új tudósgeneráció disszertációit, amelyek kiegészítik ismereteinket az 1945 előtti korról, egyúttal átkalauzolnak bennünket az 1945 utáni időkbé; Andreides Gábor közéjük tartozik. Meg kell mondanunk, olasz kutatók is voltak/vannak szép számmal, akik a saját szemszögükből értekeznek kétoldalú kapcsolatainkról, a magyar történelem egyes fejezeiteiről: Rodolfo Mosca, Leo Valiani, Enzo Santarelli, Federigo Argentieri, Antonello Biagini, Pasquale Fornaro, Francesco Guida, Marta Petriccioli, Rita Tolomeo neve emelhető ki.

Száll József pályájának feldolgozását az 1945 utáni időszak esettanulmányának minősíthetnénk. A jellegzetes módon induló, nagyszabású diplomatakarrier valóban kommunista mozgalmi gyökérnedvekből táplálkozott, ám ezt az eredetet és makulátlannak tűnő „megbízhatóságát” jókora politikai fricskával csúfolta meg: a hazaárulás vádjával a nyakában elhagyta hazáját. A korabeli megbélyegzéstől a rendszerváltozással szabadult meg, mert – mint a legtöbb 1989 előtti politikai motívációjú ítéletet, az övét is – jogilag felülvizsgálták és a vádat ejtették. Külügyes műszóval élve, amikor római állomáshelyéről „berendelték”, nem fogadta el a neki ajánlott, általa méltatlannak vélt állást – a Péter János külügyminiszter melletti tanácsadói tisztet –, fogta magát, és diplomata ütlevéllel a zsebében, diplomáciai rendszámú, de személyi tulajdonában levő autójával, feleségével az akkori Csehszlovákián és Ausztrián keresztül elviharzott Olaszországba. Magyar külügyi vezetőkkel foly-

tatott eredménytelen tárgyalások után menedékjogot kért az olasz hatóságoktól. A disszidálásra – szerinte – azért kényszerült, mert római tevékenységét, valamint egy, a Szabad Európa Rádióból sugárzott, személyét ambivalensen bemutató – itthoni fogadtatásában számára gyanúsításokkal felérő – hanganyag miatt támadások érték, meghurcoltatástól tartott, úgy érezte, karrierjének befellegzett, menekülnie kell.

Nem tárgyaljuk Rómát megelőző szolgálati állomáshelyein végzett tevékenységét, erőnyeinek és hibáinak korai kiütközését, ezt megteszi a szerző, akinek kutatásaiból megtudjuk, hogy még a kommunista hatalom kiépülése előtt a külügyminisztériumba került fiatal, ambiciózus tisztviselőt a „régiek” az MKP besügőjének tartották. Az 1948 utáni külügyi struktúrában is fontos belügyi háttér és a kommunista vezetők segítségével előbb követi, Rómában pedig nagyköveti beosztásba emelte. Egyébként a római misszió státuszát a két ország megállapodása alapján 1964-ben emelték nagykövetségi szintre – éppen Száll tevékenységének is köszönhetően, mivel a diplomáciához kifejezetten kedvező adottságokkal bírt. Megnyerő, szimpatikus egyéniségét tudta villogtatni, jó kapcsolatteremtő képesség és tárgyalókészség jellemezte. Előnyére szolgált vele született intelligenciája, politikai érzéke, hazai ismeretségeiből fakadó bennfentes tájékozottsága. Kétségtelen olaszországi diplomáciai eredményei a konszolidálódott hazai politikai helyzetnek, a világpolitika enyhülési tendenciájának, az erős kommunista jelenlét miatti nyitott olasz közéleti légkörnek és személyes kvalitásainak a kölcsönhatásában születtek – ennek megállapítása helyénvaló lett volna a szerző részéről. Vitathatatlan, hogy aktivizálta a két ország közötti politikai kapcsolatokat, fellendült a külkereskedelmi forgalom, bővültek a kulturális és társadalmi kapcsolatok, javult a szocialista magyar állam viszonya a Vatikánnal, miután a Szentszék szintén támogatta az enyhülést. Andreides alapos utánjárással, sokoldalú kutatómunkával, forrásainak gondos tanulmányozásával, interjúalanyainak „vallatása” árán beszerzett információival pontosan elsorolja, dokumentálja, és javarészből illusztrálja Száll eredményeit.

Ha Róma Száll pályáján kulcsfontosságú állomáshely, akkor ottani szolgálati idejében 1968 a meghatározó év. Csehszlovákia katonai megszállásának vitái a kommunista mozgalomban, az olasz és a „megszálló” országok kommunista pártjai közötti nézeteltérések megterhelték a pártközi kapcsolatokat. A vitáknak megközelítően a teljes tartalma átfutott a diplomáciai csatornákon, és Száll első kézbe kapta a szóbeli és írásos beszámolókat, ezenfelül maga is bizalmas hazai kútfőkből és olasz informátoraitól nyert értesüléseire alapozott saját, önállósult véleményével belefolyt a vitákba. Ezen a ponton fölvetődik a kérdés, hogy egy diplomata mondhat-e politikai problémákról saját, az általa felelősséggel képviselt kormányétól, politikai vezetésétől (jelen esetben az MSZMP központi szerveitől) eltérő véleményt? A rutinválasz erre nemleges, azonban adott személyiségek karaktere befolyásolhatja a „határvonalak” betartását, azt, hogy az illető mikor, meddig megy el személyes véleményének hangoztatásában, kinek mondja el a magánvéleményét, hogy egyáltalán a nagykövet esetében beszélhetünk-e egy Magyarországgal szemben álló politikai blokkhoz tartozó fogadó ország politikai köreiben kifejtendő magánvéleményről?

Az Olasz Kommunista Párt (OKP), de természetesen az olasz hivatalos állami politika, a közvélemény is elítélte a Varsói Szerződés (VSZ) tagállamainak katonai akcióját, Csehszlovákia szuverenitásának megsértését látták a VSZ eljárásában. Az olasz kommunisták saját felfogásukra hivatkozva elvetették a csehszlovák belügyekbe való durva beavatkozást. A jelentős választási előretörésben, lendületben levő OKP demokratikus koncepciójának veszélyeztetéseként fogta fel az 1968-as katonai lépést. A párt vezetői 1968-ban nem először éltek a bírálat fegyverével a szocialista országok politikájáról, a csehszlovák ügy után még élesebben foglaltak állást – a csehszlovák vitán kívül a Kínával kapcsolatos magatartásukkal, a kommunista pártok világértekezletének összehívásában, az értekezlet protokolljában és más kérdésekben. Szóvá tették a szocialista országok demokráciagyakorlatát, a politikai és kulturális szabadságjogok hiányosságait, a gazdasági élet stagnálását. 1968-ban ezek a problémák sűrítve, heves polémiák intellektuális feszültségé-

ben jelentek meg a pártközi kapcsolatokban, és az ambiciózus Száll megnyilatkozásaiban a becsvágyához túlzott önbizalom, magabiztosság, sikereitől önteltebb, netán beképzelt allűrök társultak. Arányt tévesztve kizökkent a szerepéből, mélyen beleléte magát a vitákba és főbenjáró magyar pártfegyelmi vétségként magáévá tette az olasz kommunista párt nézeteit a csehszlovákkérdésben, valamint annak elméleti megközelítéseiben. Andreides tárgyilagosan végigvezeti olvasóját ezeken a problémákon, de hiányérzetet hagy kissé, hogy nem állapítja meg, Száll Józsefnek – minden személyes meggyőződése, intellektuális élményeinek (ilyenekből e sorok írójának is bőven volt része 1968-ban olaszországi ösztöndíjas tartózkodása alatt) ellenére – tudnia kellett, nem a gondolatébresztőn polemizáló OKP dikálja a nemzetközi kommunista mozgalom normáit. Hogy ez így volt objektíve, az tudott volt; hogy olasz kommunista hatásra elhatalmasodó szubjektív szempontok Szállban miként öltöttek alakot, azt Andreides egyik idézett példája szemlélteti, s azt akkori tapasztalataimmal meg tudom erősíteni. Az OKP széles körben terjesztett érveit bárki hallhatta, tehát mind Száll, mind magam beleütköztem ezekbe. Az egyik jellegzetes érvük úgy szólt, hogy amennyiben a szovjetek aggódnak a csehszlovák szocializmus elleni nyugati fenyegetés miatt, küldjenek katonai egységeket a csehszlovák–nyugatnémet határra, és hagyják békén a cseheket, hagyják őket a reformjaikon dolgozni. A könyv szerzője további példákkal él a magyar pártvezetésnek a VSZ katonai akcióját illető vonakodására, illetve egyet nem értésére vonatkozóan. Szállnak erről minden bizonnyal voltak bizalmas értesülései, amelyeket – feltehetően felhatalmazás nélkül – átgondolatlanul továbbított az olasz párt embereinek, köztük Luciano Lama első számú szakszervezeti vezetőnek, vagy Franco Ferrinek, a Gramsci Intézet akkori igazgatójának – írja a szerző. 1968 őszén rendszeresen látogattam a Gramsci Intézet könyvtárát, így Ferrivel lehetőségem nyílt szót váltani Csehszlovákiáról. Elmondtam neki, ismereteim szerint az olasz és a magyar párt álláspontja nem egyezik, mire azt válaszolta, nem vagyok informált, Kádár János nem értett egyet a beavatkozással – persze nem közölte, hogy Szálltól tud erről (Andreides

utalásai). Ferri kijelentése meglepő volt, de hazatérve és később hosszú évekig nem ellenőrizhettem szavainak hitelét. Azóta felszínre kerültek különböző dokumentumok,² és az MSZMP pozíciója – mint ismert – árnyaltabb volt a nyilvánosságra hozottaknál, de akkor Száll, hangsúlyozom, nem terjeszthette volna az MSZMP sajátos és árnyalt fenntartásait, fenntartásainak okait római környezetében. A magyar politika sajátos pozícióját a csehszlovákkérdésben nem Rómán keresztül, Száll közvetítésével kívánták megüzenni Moszkvának, ha egyáltalán kívánták volna; a magyar különvélemények a hazai reformok védelmét célozták, és ennek ártott az illetéktelen kibeszélés. Véleményem szerint Száll önjáró „szivárogtatása” a karakteréből következő, a pályafutását kisiklató szereptévesztés.

Szolgálati éveiben más mozzanatok is adódtak, amelyek elsodorták őt karrierjének csúcán. A Szabad Európa Rádióban róla szóló összeállítás – amelynek elkészültében nyugati titkoszolgálatok is közreműködhetek – szóba hozta a „korruptségát”. A követségi munkatársak is sorjáztak a „meglátásaikkal” a disszidálása utáni, ügyének kivizsgálására irányuló meghallgatásaik folyamán. Bár neki is lehettek irigyei, a zárt követségi világbeli intrikusai, a súlyos fölvetés nem volt alaptalan. Andreides is szolgáltatja dokumentumait: ne említsünk mást, mint azt, hogy a nagyköveti praxistól idegen üzleti kontaktusba bonyolódott az olasz közéletben nem szokatlanul, de hallatlan mértékben kompromittált szabadkőműves páholy, a P2-nek a vezetőjével, Licio Gellivel, és inkriminált összetételű páholytársaságával. Száll szerepelt a páholy tagjainak névsorában. Gelli bűnlajstromára a parlamenti vizsgálóbizottság – a kereszténydemokrata Tina Anselmi elnökletével – a neofasiszta szélsőjobboldaltól támogatott puccsista összeesküvés kísérletet, az alkotmányos rend felborításának szándékát, a terrorizmus szítását rötta fel – Gellit a múltja kötötte egyébként az 1945 előtti fasizmushoz. Tisztázatlan a Száll–Gelli-kapcsolat keletkezése, ugyanis Róma felé tartva, Arezzónál, Gelli lakhelyének közelében a Száll házaspár (megrendezett?) autóbalesetet szenvedett.

² Lásd e dokumentumokat: FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai II.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 269–325.

Feleségét kórházba vitték, és Gelli megkülönböztetett figyelemmel gondoskodott az asszonyról, nemkülönben előkelő férjéről, akivel azután eleinte ártalmatlannak látszó üzleti sikra terelte a viszonyukat. A nagykövet sűrűn utazott Arezzóba. A munkatársak akkor nem ismerték az okokat, a P2-ről sem volt tudomásuk, a P2 botránya az 1980-as évek legelején robbant ki, Gellivel addig senki sem törődött. Száll részvétele a P2-ben még nem teljesen felderített, amint az sem, hogy itáliai letelepedése után hogyan „gazdálkodott” ismereteivel és információival; erre vonatkozóan az olasz és amerikai levéltárak egyelőre zárolják irataikat. Szállt az Egyesült Államokban is kikérdezték, és feltételezhetően nem teljesen hiábavalóan, bár nyilatkozataiban hangsúlyozta, nem árult el titkokat. Nem tudni viszont, mit, mennyit mondott el a magyar és a szocialista külügyi struktúráról, különféle politikai ismereteiről.

Andreides nem hallgat e kényes adalékról, hozzátéve a dokumentálhatóság jelenlegi lehetetlenségét – jelzése erényére vall. Viszont bírálható, amiért vélemény nélkül mindössze tárgyyszerűen ismerteti Száll „hazaárulásának” rendszerváltozás előtti és utáni megítélését, a „tényálladékok” ügymond, a rendszerváltozás utáni felmentését a vád alól – bizonyítottság hiányában. Vajon milyen bizonyíték szükségeltetne a „hazaárulás” vádjára vonatkozóan Száll József esetében? Menedékjogot kért Olaszországtól, amely akkor Magyarországgal szembenálló politikai és katonai tömb tagállama; megkapta a menedékjogot, és „vélelmezhetően” nem gratis. Esetében a „hazaárulás” politikailag változatlanul és megalapozottan fennáll, bár „jogilag” nem bizonyítható a rendszerváltozás utáni jogszolgáltatási gyakorlat szerint. A menedékjogért cserébe fontos információkat adott át az olasz hatóságoknak, az sem kizárt, hogy az Egyesült Államoknak is. A zárt bizonyítékok a levéltárakban vannak, talán még hamisítatlanul.

Szállnak a rendszerváltozáskor történt „rehabilitációját”³ némi politikai pikantéria színezi. A hazaárulás vádjának elejtését mérvadó rendszerváltó egykori MSZMP-politikusok is elő-

³ Formálisan nem rehabilitálták, hanem a perújrafelvétel során a vádat bűncselekmény hiányában ejtették.

mozdították – Andreides fejtegetései szerint – azzal az indokkal, hogy a volt nagykövet kapcsolatai „segíthetnek” hazánk nyugati integrációjában. Lehetséges, hogy mindennek csak demonstratív gesztusértéke lett volna: lám-lám, a szocialisták minden tekintetben komolyan veszik a rendszer megváltoztatását. Ennél többet nehéz belemagyarázni Száll rehabilitációjába, mivel országunk nyugati integrációját támogatta és segítette az Európai Közösség és a NATO, ugyanakkor Száll elavult politikai kapcsolatai már nem jelenthettek semmiféle segítséget, gazdasági kapcsolatai sem igazán, hisz személye nem volt gazdasági jelentőségű. Megjegyezzük, Száll históriájától függetlenül, hogy az adósságcsapdába zuhant válságos magyar gazdaság még használható eszközeit, vagyonát, termőföldjét különösebb „segítség” nélkül is kedvükre privatizálták és fosztogatták a Nyugatról érkezett befektetők.

Pankovits József